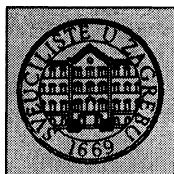

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

30

ZAGREB 1997.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 166, fax. 385 1/ 6156 879
Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Židovi u hrvatskim zemljama 1848/1849.

Židovima je tijekom prevratnih zbivanja 1848.-1849. godine i u čitavoj Monarhiji i u hrvatskim zemljama bila obećavana puna ravnopravnost, ali se to ostvarilo puno kasnije. U Hrvatskoj je bilo različitih tendencija – od zalaganja za ravnopravnost, do protužidovskih ispada.

... I Židov jest čovjek i nad njime bdije ista providnost koja i nad tobom...!¹ Ovim riječima završava članak, vjerojatno Bogoslava Šuleka, urednika *Narodnih novina*; komentar je to događaja koji su se zbili u Zagrebu prilikom protužidovskih nereda 1848. Izražavajući svoj stav, a i stav uredništva, Šulek je nagovijestio moderna strujanja 19. stoljeća ističući liberalizam kao poticaj za nove ideje.

Godine 1848. željela se ostvariti parola »bratstvo, jednakost, sloboda« za sve narode unutar Habsburške Monarhije.

Ediktom o toleranciji Josipa II. (1781-1783), koji je za Ugarsku donesen 31.3.1783, Židovi stječu pravo boravka i u Hrvatskoj.² Od tada počinje sve intenzivnije doseljavanje Židova u Vojvodinu, sjevernu Hrvatsku, pa i u Zagreb, iz drugih dijelova Monarhije.³ Od sada su bili *térljeni* – kako su se izrazili zagrebački Židovi, tj. kršćani su ih bolje podnosili negdje pored sebe.⁴ U većem dijelu Evrope, na području Habsburške Monarhije, i u Hrvatskoj, Židovi su bili religijska i etnička zajednica izdvojena iz pravnih i društvenih normi, podvrgnuta posebnim propisima s ciljem da se ograniči njihov broj, odredi kojim se zanimanjem smiju baviti i prisili ih na što više izravnih davanja. Židovi nisu smjeli posjedovati nekretnine niti postati članovi cehova, a kamoli se baviti poljoprivredom i obrtom.⁵ Tek se 1839/1840. u Ugarskom saboru raspravlja o položaju Židova. Židovi su podnijeli molbu Saboru da im se dodijele građanska prava. Ugarski im je sabor htio podijeliti prava, dapače Donji dom bio je sklon tome, dok je Gornji dom želio ravnopravnost dodijeliti postupno. Tako je Ugarski sabor 10. svibnja 1840. godine donio zakonski članak 29. koji je dozvolio *domaćim i udomljenim Židovima da svugdje izuzev rudarskih gradova i mjesta mogu stalno prebivati, graditi tvornice, baviti se trgovinom i obrtom, držati židovske pomoćnike i naučnike, posvećivati*

¹ »Novine Dalmatinske, Horvatske, Slavonske«, koje se od 2.7.1849. zovu »Narodne novine«, 1848, br. 27 (29.3.), 106.

² Schwarz, 1939, 9.

³ Goldstein, 1992, 298.

⁴ Gross, 1987, 26.

⁵ Gross-Szabo 1992, 418.

se slobodnim znanostima i umjetnostima, te kupovati građanske nekretnine u onim gradovima u kojima je to stari običaj dozvoljavao.⁶

Kako su se u Evropi događale promjene, tako ni Habsburška Monarhija nije na njih bila imuna. Za revolucije 1848. godine, austrijskim Židovima Ustavom su zajamčena građanska ravnopravnost i posjedovanja nekretnina, a mađarski je krnji sabor tek prije sloma revolucije, 28. srpnja 1849, izglasao zakonski članak o emancipaciji Židova, ali je on, na žalost, došao prekasno i nije dao nikakva rezultata. Oktroiranim ustavom donesenim u Kromerižu 4. ožujka 1849, proglašeni su Židovi cijele Carevine jednakima s kršćanima u svim građanskim pravima, ali su za vrijeme apsolutizma na snazi ostale sve protužidovske mjere. 1860. godine, carskim patentom dopušteno je Židovima posjedovanje nekretnina. Austrijski temeljni državni zakon, i Ugarski, priznali su 28.12.1867. Židove za ravnopravne građane. Hrvatski sabor je tek 19.9.1873. izglasao zakon prema kojem se pripadnici izraelske vjere smatraju ravnopravnim građanima.⁷

Početak 19. stoljeća, unutar Habsburške Monarhije jačaju nacionalni osjećaji pojedinih naroda; prevladali su nacionalni i klasni sukobi pa su se ravnopravni Židovi morali svrstati u borbene redove. Neki su smatrali da Židovi u mnogonacionalnoj Habsburškoj Monarhiji predstavljaju njemačku kulturu i da su prirodni saveznici njemačkih liberala.

U Češkoj Židovi su morali odlučiti hoće li biti Nijemci ili Česi. U Ugarskoj, Židovi koji su govorili jidiš postali su, uza zdušnu pomoć brojnih rabina, »dobri« Mađari. U Hrvatskoj su stvari bile nešto složenije, jer je modernizacija hrvatskoga društva ovisila najprije o bečkom, pa o peštanskom središtu. U opredjeljivanju Židova za pojedine nacionalne pokrete važno je bilo pitanje materinjeg jezika.⁸ Najrasprostranjeniji jezik među Židovima bio je jidiš.⁹ Tijekom 18. i 19. stoljeća jidiš je nestajao u zapadnoj Evropi, u Njemačkoj i Austriji gdje su Židovi počeli govoriti tamošnjim nacionalnim jezicima koji time postaju materinji; jidiš se seli u istočna područja.

Osnivači zagrebačke židovske općine, a vjerojatno i kasniji doseljenici iz zapadne Ugarske, govorili su tamošnji jidiš dijalekt. U prvoj polovici 19. stoljeća, većina Židova zapadnih dijelova Habsburške Monarhije govorila je njemački. To je i u Hrvatskoj i Ugarskoj bio jezik privrednog napretka i veze s kulturom zapadne Evrope.

Židovi su se, integracijom u kmetsko društvo, upleli u političke i nacionalne sporove i izazvali protiv sebe nova predbacivanja, osim onih starih otpora proizašlih iz religijskih pobuda i ekonomskih interesa.¹⁰ Godine 1841. Židovi u Zagrebu imaju prvu školu; u njoj se podučava njemački jezik i hebrejski predmeti, što je odraz političkih prilika u Hrvatskoj. Kako se već druga ili treća generacija rađa u Hrvatskoj, Židovi se suživljavaju vrlo intenzivno sa zajednicom, što potvrđuju podneskom iz 1839. ...*Budući da smo u svojoj rodnoj zemlji u kojoj smo svjetlo sunca ugledali i gdje smo uzrasli, bezdomni pače bjegunci te nam manjka najjače poticalo građanske krijeposti...*¹¹ Ta molba prikazuje položaj Židova: žale se što se ne mogu natjecati s ostalim pučanstvom u promicanju zemaljskog blagostanja, već se smatraju tuđincima čak i oni koji su tu rođeni.¹² Jedan slučaj uzet iz *Narodnih novina*

⁶ Schwarz, 1939, 26-27; Gross-Szabo, 1992, 418.

⁷ Gross-Szabo, 1992, 419.

⁸ Gross, 1987, 31-32.

⁹ Gross, 1987. Jidiš je nastao između 11. i 13. stoljeća iz njemačkih, romanskih, hebrejsko-aramijskih i slavenskih elemenata. Najveći broj riječi potječe iz njemačkoga.

¹⁰ Gross, 1987, 31-32.

¹¹ Schwarz, 1939, 24.

¹² Schwarz, 1903, 98.

1848. godine, ukazuje na probleme jezika. Da bi prosjačenje bilo dokinuto, zatražen je program koji je povjeren liječniku Simon Weissu da ga izradi. Kako je g. Weiss »židovske vjere« nije bio ...*vješt narodnom jeziku* počeo je osnovu čitati na njemačkom i zbog toga je bio prekinut i zatraženo je da se osnova na *hervatskom* pročita; ujedno je pretpio uvrede jer je »sin Izraela«. *Narodne novine* komentiraju taj događaj riječima ...*ovo je slab dokaz tolerancije...* i završavaju članak: ...*Da kako narodni jezik želimo uvesti u javne nego li i u privatne posle u ovom obziru bit će od potrebe shodne korake učiniti, a drugi prigovori morati će se krepko odbiti.*¹³ Očito je da su Židovi morali pristupiti učenju hrvatskoga jezika ako su htjeli napredovati u hrvatskom društvu, a da pri tome ne budu izvrgnuti ruglu. Rezultat je postupna asimilacija u hrvatsko društvo.

Židovi se od samog početka uključuju u hrvatski nacionalni preporod, nekolicina ih sudjeluje u ilirskom pokretu. Jedan od njih je Eduard Breier;¹⁴ pisao je romane iz hrvatske prošlosti, i surađivao u zagrebačkom časopisu *Croatia*. Uz njega je poznat i dr. Siegfried Kapper¹⁵ koji je kao liječnik došao u Karlovac, upoznao se s Dragutinom Kušlanom i I. Tkalcem, te proučavao književnost Hrvata i Srba, i prevodio na njemački. Taj isti Siegfried Kapper sudjelovao je 1848. godine u Pragu, u revoluciji.¹⁶ S poviješću ilirskoga pokreta povezana je i povijest zagrebačkoga kazališta; neki židovski intelektualci ne samo da su se uključili u skupljanje dobrovoljnih priloga za izgradnju kazališta, već je nekolicina i radila u njemu, kao primjerice Antun Schwarz,¹⁷ presudan u razvitaku hrvatske glazbene umjetnosti. Za taj period važni su braća Epstein. Jedan od trojice braće, Julije, nije proslavljen u Zagrebu, već u Beču; nikad nije prestao održavati veze sa s Ferdom Livadićem.¹⁸ Njegov brat Jacques Epstein suosnivač je, 1846, *Društva čovječnosti* ili *Humanitatsvereina*. Ujedno je postao i njegovim predsjednikom. Među prautemeljiteljima nalazimo pretežno imena zagrebačkih Židova,¹⁹ ali prema jednom kasnijem popisu iz 1857. među svoje članove društvo ubraja bana Jelačića, nadbiskupa Haulika, Ljudevita Gaja, Dmitrija Demetera i Ljudevita Vukotinovića.²⁰ U međuvremenu, krajem 1848. godine, Epstein se aktivirao u radu drugoga zagrebačkog društva kojem je i suosnivač, u društvu *Slavjanska Lipa*.²¹ Treći brat, Žiga Epstein, bio je jedan od osnivača *Društva čovječnosti*, a ujedno i časnik u narodnoj vojsci bana Jelačića. U Jelačićevoj je vojsci bilo još Židova, kao što je i Mavro Sachs.²²

Židovi su na revoluciju u svakoj zajednici reagirali drukčije. U Češkoj je jedan dio stao na stranu revolucije, drugi dio na stranu cara, ovisno kako su se osjećali Židovi – Česima ili Nijemcima. Židovski intelektualci tražili su brz put da se asimiliraju u praško društvo, podržavali su liberalne i demokratske priplice, ali društvo se kolebalo da li da ih prihvati.

Zapravo, u oštrim češko-njemačkim nacionalnim sukobima u Pragu, Židovi su pripadali grupi koja ni jednoj strani nije bila dobrodošla.²³

¹³ N. N. 6 (19.01.), 23.

¹⁴ Glessinger, 1936, 63.

¹⁵ Glessinger, 1936, 64.

¹⁶ Rybar, 1991.

¹⁷ Glessinger, 1936, 66.

¹⁸ Glessinger, 1936, 68.

¹⁹ Despot, 1963-64, 82-91.

²⁰ Katalog, 1988, 169; Koledar, 1872; Imenik, 1868.

²¹ Despot, 1963-64, 82-91.

²² Glessinger, 1936, 52.

²³ Rybar, 1991, 71-73.

U Beču je bila važna prisutnost židovskih intelektualaca i evidentna je njihova slavna uloga u revolucionarnim akcijama 1848. godine.²⁴ Prvi pobunjenici u revoluciji bili su židovski studenti, a i predvodnici obrane Studentske garde. U svibnju je osnovan Komitet javnoga spasa čiji je predsjednik bio Adolf Fischhof, Židov, koji je tijekom ljeta, kada je car pobjegao, *de facto* bio austrijski vođa države. U kasnijem radikalnom dijelu revolucije vođe su bili Karl Tausenau, Avram Chajzes i Hermann Jellinek.²⁵ Židovi koji su živjeli na selu nisu u većoj mjeri sudjelovali u događajima 1848; prvo, jer su pripadali tradicionalnim ili ortodoksnim skupinama i nisu prihvaćali novotarije, i drugo, seljacima je bilo važno uki-danje tlake što se dogodilo početkom 1848. pa su se povukli iz revolucije.²⁶

U Ugarskoj, ideja univerzalnosti slobode i jednakosti pred zakonom izazvala je proteste protiv Židova. Pobunjenici su protestirali protiv zajamčenosti punih građanskih prava Židovima, stanovnicima Požuna, a i šire. 4.4.1848. u Szombathelyu, Szekesfehervaru i Pecu i 19.4.1848. u Budimpešti židovska zajednica suočila se sa pogromom. Gradska skupština Budimpešte morala je usvojiti rezoluciju da će istjerati Židove iz zemlje i da Židovima neće dopustiti da postanu članovi nacionalne garde. Na to su najistaknutiji liberali stupili u otvorenu akciju zaustavljanja antižidovskih provokacija.²⁷ Mađarski liberalizam je zahtijevao mađarizaciju Židova, ali i unošenje promjene u njihovu religijsku strukturu; zauzvrat jamčila bi im se jednakost pred zakonom; time bi ojačala mađarska nacija kao etnička grupa.

Znatan dio Židova prihvatio je mađarizaciju i predao se mađarskoj naciji, i ne samo u jezičnom smislu, već se prilagodio mađarskim običajima, načinu života i sistemu vrijednosti.²⁸ To je rezultiralo velikim brojem Židova u mađarskoj revoluciji, zbog čega su kasnije teško stradali.²⁹ Kao primjer navest ću slučaj dr. Rosenfelda iz Ugarske, koji je 1848. godine bio jedan od glavnih organizatora revolucije u Pešti. Kasnije je Rosenfeld postao zaneseni Mađar, te je mađarizirao svoje ime u Rozsay.³⁰

Reakcije u hrvatskim zemljama bile su slične kao i u ostalom dijelu Habsburške Monarhije. Hrvatsko društvo bilo je podijeljeno: jedni su pristali uz liberalna načela i zahtijevali ravnopravnost, dok su drugi tražili izgon Židova. Tako se dva suprotstavljena odnosa prema Židovima konfrontiraju 1848. godine jasnije nego ikad. Predstavnici liberalizma, koji su tražili ravnopravnost ne samo Židova, već i ostalih nekršćanskih naroda, skupljali su se oko *Narodnih novina*, te svoje ideje iznosili u njima i javno se protivili bilo kakvim neredima i izgonima, čudeći se kako se takve stvari mogu događati u njihovo doba.

Dok su se u Ugarskoj Židovi priključili mađarskoj revoluciji, dotle su u Hrvatskoj Židovi u većini ostali pasivni spram novih promjena, iako ne smijemo zaboraviti i nekolicinu aktivnih. Zbog priključenja mađarskoj revoluciji u Hrvatskoj je došlo do izgređa protiv Ži-

²⁴ McCagg, 1989, 89.

²⁵ McCagg, 1989, 89.

²⁶ McCagg, 1989, 89.

²⁷ Gero, 1993, 104; N. N. 44 (6.5.), 183. Ovaj događaj, zgražajući se, opisuju i N. N.: »...Peštanski građani pokazali su ovom prilikom svoju nevaljalost: najprije su pobunili ljudstvo protiv Židovom onda su sami protiv njemu kao narodna straža s puškama išli...«
N. N. 49 (18.5.), 200. »...Mađar napada na mirne sažitelje naše Židove, novce od njih otima, ljude im ubija, žene para, decu iz kolvke rasterza, bolesnike u krevetu prebija, pa to nije delo koje podiže bunu i narušava javni mir, pokoj, tišinu i bezbednje..!«

²⁸ Gero, 1993, 111-112.

²⁹ Gross-Szabo, 1992, 419.

³⁰ McCagg, 1986, 86.

dova; pljačkane su trgovine a oblasti su pokušale da u interesu kršćanske konkurencije protjeraju židovske trgovce i zanatlije. Počelo je u Varaždinu kad su varaždinski trgovci, koristeći uskovitlanost prilika, u proljeće 1848, isposlovali izgon 26 židovskih trgovaca.³¹ General Bogović je umirio svjetinu (21.III.1848), ali uzalud, jer je drugi dan masa zauzela gradsku vijećnicu i zahtijevala izgon Židova. Židovi su pobjegli u Čakovec. Gradsko zastupstvo je zbog prijetnji naroda zaključilo da će izgnati sve Židove, pa su siromasi morali za tri dana, a bogatiji za tri mjeseca ostaviti grad. Zaključak je odmah preinačen: u gradu su smijeli ostati oni koji su se naselili 1790. godine. U međuvremenu je ban Jelačić proglasio prijeki sud i izdao proglas u kojem kaže »da nas sve bez razlike vjere mora ujediniti sloga i bratimstvo...«³² *Narodne novine* opisuju taj događaj, smatraju ga »nečasnim«³³ i navode kako se nisu nadali da će u svojoj domovini ...*ljude, da ljude i našu bratju od najokrutnije nečovječnosti – od progona braniti morati...*³⁴

Šulek je iznenađen što je na takve vijesti Zagreb, bojeći se da nekolicina *žudijskih obitelji* iz Varaždina ne doseli u grad, odgovorio slično – tražeći izgon. Sakupila se masa *bezposlicah, klatežah, kalfah i žalibože preteranih gradjana...*³⁵ da protjeraju Židove. Iz teksta je vidljivo da je vođa ovih *sanschulottah i židožderah*, neki Nijemac Schenk, urar, kojem su Židovi vjerojatno svojom sposobnošću preoteli dio posla. On je sam, tuđinac, vodio nekolicinu nezadovoljnika u Vlašku ulicu da razbiju židovske dućane.³⁶

Narodne novine su uza sam opis događaja optužile i poglavara Malosegga da je bio u toj skupini i tražili da se opravda, što je ovaj putem novina i učinio.³⁷ Malosegg se pravda kako je bio pozvan od građana da spriječi bunu i da se on među prvima protivio iseljenju Židova iz varoši. Štoviše, prema njegovom mišljenju, on je bio tu da umiri svjetinu.³⁸ Sam događaj završio je pojavom skupine školske mladeži i oboružanih gardista, pa su se nezadovoljnici razbježali. Uzrok izazivanju izgreda bila je konkurencija Židova i kršćanskih trgovaca i zanatlija. Nakon izgreda revidirane su u kaptolskoj jurisdikciji dozvole za obrt i trgovinu izdane Židovima. Učinio je to isti onaj Malosegg koji se nalazio u svjetini izgrednika. Većini je potvrđena potvrda, neki su morali donijeti majstorski rad, a četvorica su se morala iseliti.³⁹

Izazvan ovim događajima, pisac u *Narodnim novinama* postavlja pitanje svojoj zajednici: *...Zar će te Vi ili Vaša děca i plemenita strana to mirnim okom gledati moći? Zar će te dopustiti da se ovo zločinstvo i nadalje tĕra u ovom duhu nadalje postupa... Ovdje se radi o časti i poštenju Vašem...*

Gradski magistrat je održao sjednicu i tražio da se ovakvi razbojnici zatvore i da se cijeli slučaj istraži,⁴⁰ ali na kraju izgrednike nije kaznio.

³¹ Katalog, 1988, 169.

³² Schwarz, 1914, 109.

³³ N. N. 27 (29.3.), 106.

³⁴ N. N. 27 (29. 3.), 106.

³⁵ N. N. 27 (29.3.), 106.

³⁶ N. N. 27 (29.3.), 106.

³⁷ N. N. 28 (30.3.), 112.

³⁸ N. N. 31 (6.4.), 122.

³⁹ Gross, 1985, 364; Barle, 1909, u tekstu se nalazi popis Židova koji su se morali opravdati i to njih dvadeset osmorica.

⁴⁰ N. N. 27 (29.3.), 106.

U Požezi je slična situacija; nekolicina se buni i želi istjerati Židove, a dopisnik iz Požege te događaje komentira riječima: *Žalibože domaći sinovi ih sramote, pred svijetom i čovječanstvom jer kukavne Čifute nemilo progone...*⁴¹

U Osijeku se traži da se *Čifutima* dućani zatvore.⁴²

Narodne novine opisuju i neredе protiv Židova u Ugarskoj i Pešti ...*a sve na očigled tobože liberalnog magjerskog ministeriuma.*⁴³ Mađari napadaju na mirne *sažitelje* naše, novce im otimaju, ubijaju ih: ...*Eto to je pravda danas magjarska! To je sloboda, revnost i bratstvo magjarsko!*⁴⁴ Zasjeđa i Hrvatski sabor i formira odbore za prihvaćanje molbi i želja. Izdvojene su želje i zahtjevanja općina koje se tiču Židova, bilo protiv ili za njih. Zastupnici grada Varaždina podneskom traže od saborskog odbora uklanjanje Židova iz Varaždina.⁴⁵ Saboru je podnesena slična žalba grada Požege.⁴⁶ Želje i zahtjevanja iz općina Vojne Krajine ne razlikuju se od želja Civilne Hrvatske. Dio ih je za izgon Židova iz Krajine jer se boje konkurencije, dok ih je dio za proširivanje prava Židovima unutar Krajine. U tekstu su izdvojena ta zahtjevanja i donosim ih kao primjere: Želje općine bjelovarske (13. 4. 1848): u članku 18. traže da se Židovima ne dopusti naseljavanje u bjelovarskoj općini.⁴⁷ Slično je sa željama općine Kostajnica⁴⁸ u članku 28. i općine Jasenovačke čete 2. banske regimente.⁴⁹

⁴¹ N. N. 35 (15.4.), 139.

⁴² N. N. 37 (20.4.), 147.

⁴³ N. N. 44 (6.5.), 183.

⁴⁴ N. N. 49 (18.5.), 200.

⁴⁵ Sabor HSD, 1848, kutija 78, IV-9, tegobe varoša Varaždinskog (24.6.1848). Čl. 2 »... Dobro je po čeloj domovini pače i po čitavom svetu znano; koliko su moralne osobito štete ponacimili Židovi tako po gradovima i varošima kao i po selima i da su osobito u ovoj domovini uvek bili protivnici i mrzitelji narodnoga našega slavjanskoga razvitka izvan toga ('Čifuti') su drugi narod koji je svoj jezik rado zaboravio i veoma ga malo znade nu s neznaboštvom osobito a i s magjaroštinom se pobolje stopio věru ipak štetne glede kërstanah osobito slavjanah običaje svoje narodne imade. Zato gradjanstvo varaždinsko želi: da svi Židovi ne samo iz Varaždina već iz cele trojedne kraljevine Dalmacije, Hèrvatske i Slavonske posve i sa svim po zakonima odprave, pače da im se isto po kućah prodavanje iliti hanziranje (kućarenje) po ovoj domovini zabrani. Ako se ovo postići ne bi moglo da se barem nijedna porodica židovska više u našoj domovini nastaniti ne bi imala, a koji su se poslije godine 1840. god. a sta. Zakonon čl. 29. proti volji gradjanskih poklisarah načinjeno nastanili da se svakako čim prie izraeliti imadu ostati, pako da se ograniče i strogim statutom podvèrgnu.«

⁴⁶ Sabor HSD, 1848, kutija 78, IX-44 žalba grada Požege zbog naseljavanja Židova, (30.6.1848). »...gradjanstvo slobodnog i kraljevskog grada Požege za osobitu tegobu smatra, bezgranično i bez dostatičnih pismenih dokazah naseljevanje i stanovanje u varoši našoj Čifuta koji osobito posle užasnog požara od 1842. godine stanovnikom istim utoliko su način života utegibili da su vèrhu toga već više tužbi Preuzvišenom g. Banu podneti prinudjeni bili, poleg svega svakojaka nasertanja i poruge od ljudi ovi pretrpeti su morali, tako da im se ne može prebacivati kao da bi ovo bila mèrzost na zakon, nego baš njihovo nesnosno ponašanje, njihova težnja način života i ovako težah što većina gradjanska otegotili, najposlije bezuzdana i bez svaki uredni dokaza naseljavanja primorala su gradjanstvo ovo po primeru skoro sviju kraljevinah ovih nalazeći se *udaljenje* njihovih iz sredine svoje tražiti...«

⁴⁷ Sabor HSD, 1848. Želje i zahtjevanja općine belovarske (13.4.1848). Čl. 18. Naseljenje i kućerenje Židovom u obštini ovoj i na dalje nedopušta se da pače moli se da njima po cijeloj granici kakvoj god imena mitnice i arende uzimanja zabranjeno bude. Čl. 30. Polag predrečenog mlina nalazi se jedno stanje koje je nekad za promicanje svilarstava sazidano ovo stanje proti obstojećim zakonom nekom bečkom židovu i trgovcu Hoffmann&Sachs prodato, zato nek se Židov ovaj naputi, stanje ovo kojemu kèrstjenu prodati ili pako s našeg zemljišta prenese.

⁴⁸ Sabor HSD, 1848. Čl. 28. da se Čifutinom kao i dosad ne samo zabranjeno bude po granici naseljavati se već da im se u pohadjanje granice u tergovačkim poslovima uzkrati i zapreti.

⁴⁹ Sabor HSD, 1848, (25.5.1848). Čl. 17. da se hansiranje (kućarenje) po Krajini strogo zabrani i Čifuti kao i do sada u našoj domovini da se ne naseljavaju.

Tim željama se priključuju i želje Požeške županije.⁵⁰ Odbor za rješavanje urbarijalnog pitanja prihvaća ove želje i zahtijevanja. Poznato je iz dokumenata da je Odbor odbio želju Požege o istjerivanju Židova, jer se takav zahtjev protivi načelima slobode pa je vjerojatno odbio i ostala zahtijevanja što se tiču uklanjanja Židova.⁵¹

Narodne novine komentiraju te želje i ne slažu se s mišljenjem da će Židovi Krajini štetiti i da će njihovim dolaskom propasti kršćanske trgovačke kuće, već da su tome krivi sami trgovci u Krajini koji su prešli na luksuz i time povećali svoje troškove, a Židov se ...*odlikuje svojom štednošću, neumornom marljivošću i mudrom opaznošću*...⁵² Ima zahtijevanja koja su vrlo liberalna: kao Plašćanska zahtijevanja Ogulinske Krajine koja ne prave razliku među vjerama,⁵³ a želje Zriniske čete Banske pukovnije zaključuju kako je ...*žalostno da Izraeliti naša po Božjoj podobi Braća nemaju s nama jednaka prava*⁵⁴ i traže da se dopusti naseljavanje Židova u Granici.

Brinjska se općina zalaže da razlika u vjeri prestane i da svi budu jednaki.⁵⁵ U Srijemu su Židovi dovedeni u delikatnan položaj: dušom i srcem oni su na strani Mađara čiji su im liberalni zakoni olakšavali položaj, ali su svoje držanje morali uskladiti sa hrvatskim pokretom. U Zemunu nekolicina se pridružila Mađarima, a neki su ostali po strani, pa je tako Avram Almoslimo tijekom 1848. godine postao potpukovnik u zemunskoj gradskoj gardi.⁵⁶

Neki dopisnici *Narodnih novina* osuđuju Židove što su se priključili Mađarima riječima: *Čivuti sa Magjarima su jedan škol*⁵⁷ jer potpomažu Mađare u revoluciji i dapače potvrđuju to događajem iz Legrada koji je postao hrvatsko trgovište, slučaj u kojem su Židovi iz Legrada stali na stranu Mađara i opskrbili ih u ratu.⁵⁸

U Osijeku, koji je orijentiran ka Ugarskoj, dio Židova pomaže Mađarima tako da, na primjer, »Čifutin« Izrael Kremzer otkriva položaje banske vojske Mađarima.⁵⁹

Židovi u Zagrebu nisu ostali po strani u sakupljanju dobrovoljnih priloga za obranu domovine, uključili su se i sami kako je tko mogao. Na popisu darovatelja dobrovoljnih

⁵⁰ Potrebica, 1991, 209.

a) Općina Pakrac traži da dobije pravo prodavanja soli kako bi ostvarila prihod jer je to pravo imala do 1807. Pravo trgovanja soli imalo je vlastelinstvo, a davalo ga je u arendu Židovima.

b) zahtijev grada Požege da se Židovi udalje iz grada, ali se zbog toga Odbor za rješavanje urbarijalnog pitanja pobunio jer da se zahtjev protivi načelima slobode, pa nije odobren.

⁵¹ Potrebica, 1991, 227.

⁵² N. N. 50, (20.5.)

⁵³ Sabor HSD, 1848, 22.5.1848. Čl. 20. »Svaki građanin može bez razlike vjere svako dostojanstvo u trojednoj kraljevini postići.«

⁵⁴ Sabor HSD, 1848, 25.5.1848. Čl. 13. »Žalostna je i sramota čuti za 19. vjek i nas kao da Izraeliti naša po podobi Braća nemaju s nama jednake pravice koja su nami pravi Zakon pravoga Boga slasti onda sačuvali kad se sav svijet okolni i široki Boga se pravega odrekao bio, oni su svoju kerv s krivovjerom za pravi Zakon boreći se žestoko proljivali, te nema Zakona koi na zlo puti, ali kada se jedna nacija progoni i nedopušta joj se na zakoniti način što zaslužiti delati mora i varati. Zato neka se u Granici dopusti Izraelitom i Luteranom i koi god oće naseliti i neka imaju jednaku pravicu s nami graničarom.

⁵⁵ Sabor HSD, 1848, kutija 76. Brinjska općina. Čl. 34. »Neka u verozakonah kraljevinah ovah razlika prestane, te da žitelji svijuh zakonah jednaka prava uživaju.«

⁵⁶ Gavrilović, 1989, 97-99.

⁵⁷ N. N. 83, (5.8.), 335.

⁵⁸ N. N. 105, (19.9.), 22.

⁵⁹ N. N. 132, (28.11.), 529.

priloga su obitelji Schwarz, Epstein, Singer, Goldmann, Blum, Fleischmann. Društvo humaniteta mladeži »izraelskog verozakona« u Zagrebu daje 25 forinti, a u nemogućnosti davanja više novaca predlaže da se u slučaju potrebe uzmu njihovi mladi životi i žrtvuju.⁶⁰ U sakupljanju dobrovoljnih priloga uključio se i Mavro Goldmann, »verhovni rabiner« izraelske općine u Zagrebu darujući 10 forinti.⁶¹

Vidjeli smo da su općine podnosile zahtijevanja odboru Hrvatskog sabora zalažući se za ravnopravnost ili su bile protiv. U pretraživanju zahtijevanja naišla sam na zahtijevanja ili molbu naroda izraelskog upućene Odboru 4.7.1848. Ono jasno pokazuje stajalište židovske zajednice u Hrvatskoj. Židovi traže građansku ravnopravnost jer su to zaslužili.⁶² Uspoređujući svoje tegobe s tegobama i nevoljama hrvatskoga naroda, smatraju da su sposobni za primanje ravnopravnosti. Po »pravu božjem« smatraju se sinovima ove domovine,⁶³ tu su rođeni i odrasli, tu ispunjavaju sve dužnosti, pa zašto su onda neravnopravni. Ovo zahtijevanje prožeto je liberalizmom i idejama Francuske revolucije. Već je poznato da su Židovi predvodili u intelektualnim grupama, pa ne začuđuje liberalnost samih zahtijevanja. Zbog postupaka bana Jelačića koji je izgon Židova u Varaždinu spriječio hitnom intervencijom, Židovi nisu imali interesa svrstavati se na suprotnu stranu.⁶⁴

Godine 1848. donose se razni liberalni programi. Jedan od njih je program demokratsko-nacionalnog društva *Slavjanske lipe* u kojem je Jacques Epstein suosnivač i član Upravnog odbora, zajedno sa Kušlanom, Ambrozom Vranjicanom mlađim, Nemčićem, Kukuljevićem, Demeterom, Šulekom, Babukićem, Kvaternikom i dr. *Slavjanska lipa* u točki 4. svoga programa traži *podpunu ravnopravnost svih narodah*.⁶⁵

Odnos spram Židova u Hrvatskoj kretao se unutar dva kruga. Liberali su za oslobođenje Židova i za njihovu ravnopravnost, te se zalagali i pisali o tome u *Narodnim novinama* smatrajući svaki izgon Židova nečovječnim. Jelačić se zalagao za ravnopravnost, što je i potvrdio svojim proglasom.⁶⁶ Konzervativni krug držao je da još nije došlo vrijeme za ravnopravnost Židova jer postoje veći problemi koji se moraju riješiti. U osnovi, ni liberalni ni konzervativni krug nije se bavio problemom Židova kao osnovnim, već su im glavni bili nacionalni zahtjevi i sjedinjenje hrvatskih zemalja te nezavisnost od Ugarske. Bili su sve-

⁶⁰ N. N. 145, (30.12.).

⁶¹ N. N. 145, (30.12.).

⁶² Sabor HSD, kutija 77, svezak 108; »... U ovoj domovini mi nikako nismo tudjani, a zašto da nas ona za takove smatra, ne dajući nam drugoga građanskoga prava nikakova do jedino što nas tu tjerpe?« »... Ako i jesmo drugoga zakona, to ipak ne može biti danas uzrok tomu da budemo od svih državljanih prava izključeni, budući da zakon naš diše kao i ostali duhom prave božanske čudorednosti i posve ništa ne uzderži što bi i najmanje protivno izpunjavanju, makar koje dužnosti državljanse...« »... Izključenjem nas iz javnog života građanskoga otima se državi mnoga duhovna snaga i sposobnost...«; »... što zaista biva kad se prava građanska u zemlji ovoj podeljuju i tudjincu ako je jednoga od prijatih zakonah, a nepodeljuju ni rođenom sinu domovine ove ako je zakona židovskoga...«

⁶³ Sabor HSD, kutija 77, svezak 108; »...Pravo Božje sa sobom donosi da zovemo domovinom svojom zemlju ovu u kojoj izpunjujemo sve dužnosti kao i drugi, podnosimo sve javne terete kao i drugi, poštuemo i ljubimo jedne iste zakone, jednoga istoga kralja kao i drugi.«

⁶⁴ Katalog, 1988, 169.

⁶⁵ Katalog, 1988, 169.

⁶⁶ N. N. 40, (27.4.), 157. »Razlika vjere i cirkve ne čini više medju bratom i ljudima jednoga naroda bedeme u društvenom i državnom životu, jednakost je izrečena. Zaštita dakle i jednaka blagodati u državnom i društvenom životu neka bude svakom poštenu žitelju trojedne domovine bez razlike vere i stališa.«

sni da će, ako ravnopravnima postanu protestanti, na što su ih tjerali Mađari, morati ravnopravnost dati i Židovima. U Sabor stižu zahtijevanja gradova za uklanjanjem Židova, ali Sabor i javnost nisu dali ni jedan opći akt koji se tiče Židova, tako da je to pitanje ostalo otvoreno do 1849. godine kada su Oktroiranim ustavom Židovi proglašeni ravnopravnim u cijeloj Carevini, ali su im građanska prava priznata tek 1867.

Odnos hrvatske javnosti mijenjati će se tijekom 1849. jer su Hrvati, ulazeći u Ugarsku i boreći se s Mađarima, među mnogim revolucionarima susretali Židove. Zbog toga se u *Narodnim novinama*, kada se govori o Židovima u Hrvatskoj upotrebljava ime »Židov«, a kada se govori o Židovima u Ugarskoj – pogrdno »Čifuti«. Tek neznatan broj zagrebačkih Židova priključit će se mađarskoj revoluciji,⁶⁷ ali će se u Hrvatskoj javnosti posebno naglašavati sudjelovanje Židova u mađarskoj revoluciji što će rezultirati osudom – Židovi će biti proglašeni glavnim krivcima za revoluciju. Posebno će se držanje mađarskih Židova odraziti na položaj Židova u Hrvatskoj i Slavoniji. Primjer liberalnog stanovišta o Židovima jest članak Šuleka u *Narodnim novinama*; odgovor je to na pismo biskupa koji napada *Novine*, da su radikalne i Katoličkoj crkvi neprijateljske. Šulek tvrdi da su on i njegovi istomišljenici ... *prijatelji napredovanja duševnog i moralnog napredovanja u ljubavi, u svakom dobrom djelu, u istini i pravoj slobodi. I baš zato dušmani smo svake predsude i mystifikacije svakog mračnjastva i pharisea. Ove novine borile su se za slobodu Židovah, a kamoli se ne bi za slobodu katolikah. Nu ovi ljudi tako su si u sèrce duboko ucéčili mèržnju i intoleranciju da ni dokučiti ne mogu kako bi tko mogao čovjeka druge vjere ljubiti. Ovim putem stupat ćemo i nadalje i nikada nećemo dirati u čiju vjru jer je ona najsvetija za svakog čovjeka...*⁶⁸

Ustavom od 26.4.1848. austrijskim je Židovima zajamčena građanska ravnopravnost, pravo na posjedovanje nekretnina i sloboda službe Božje. Ukinute su im zasebne takse i nameti, pa su tako i u porezu izjednačeni s kršćanima. Za razliku od Austrije, u Ugarskoj i Hrvatskoj 1848. godine nije se promijenio pravni položaj Židova.⁶⁹

Ugarski je sabor 1848. godine zasjedao u Požunu. Na 58. sjednici o uredbama slobodnih kraljevskih gradova, raspravljali su o Židovima i njihovoj emancipaciji jer ...*članovi gradske občine mogu biti samo oni koji izpovedaju vjru zakonom primljenu, a to izključuje Židove...*⁷⁰ Konzervativni dio Ugarskog sabora u kojem je i Barbaczy, čongradski poslanik, smatra: ...*što se tiče peštanskoga prijedloga po kojem bi se kad i kad moglo dati pravo i onim osobama koje neizpovedaju zakonom primljenu vjru ovaj prijedlog je samo specijalna emancipatia Židovah i zato ne mogu na nj pristati jer Židovi nisu još dozreli za obće oslobodjenje... njemu se nije omilila ideja preprečenja emancipatie Židovah dapače smatra da je to nesreća...*⁷¹ Sebastyen, vesprimski poslanik, ne može podupirati prijedlog emancipacije Židova jer ...*dok postoji zakon izključujući protestante iz Hèrvatske dotle ne želi dati u našoj domovini (Ugarskoj) drugoj kojoj vjri večja prava...*⁷² Liberalni političari, ali i liberalni parlament, poduzeli su nešto za emancipaciju Židova, ali neodlučno. Kossuth

⁶⁷ Schwarz, 1939, 57. U popisu članova zagrebačke izraelske općine 1850. spominje se Murat koji se 1849. odselio u Tursku jer je bio mađarski domobran.

⁶⁸ N. N. 59, (17.5.), 234.

⁶⁹ Gross, 1987, 26.

⁷⁰ N. N. 18, (1.3.), 70.

⁷¹ N. N. 18, (1.3.), 70.

⁷² N. N. 18, (1.3.), 70.

je zatražio odgađanje jednakosti Židova pred zakonom govoreći da se trebaju još malo strpiti u interesu domovine i ljudske slobode.⁷³ Samu Bonis, reagirajući na Kossuthovo mišljenje, protivi se jer ne smatra da je nužna žrtva u principu interesa, te je u Parlamentu rekao ...*zakonodavstvo ne treba biti diktirano sa strane tričavih uličnih demonstracija nego samo od principa i pravde...*⁷⁴

Glas liberalne i demokratske inteligencije bio je nemoćan i takva mišljenja izrečena čak u političkim krugovima bila su uzaludna; prevladavao je politički stav koji je zagovarao odgodu.⁷⁵ Liberali su u svojim željama 1848. godine u Pešti pod članom 4. tražili jednakost pred zakonom u obziru civilnom i religioznom.⁷⁶

Ugarski revolucionarni sabor u članku 20. donio je slobodu i jednakost vjerozakona s dodatcima glede sljedbenika Pravoslavne crkve.⁷⁷

To će tek prihvatiti u simboličnom, ali važnom zakonu o emancipaciji usvojenom 28.7. 1849. i poznatom kao zakonski prijedlog Bertholama Szemere u kojem se kaže:

1. Nijedna razlika neće biti napravljena u korist prava i obveza kao posljedica vjerskih razlika i među građanima zemlje u ovom principu ako su rođeni unutar granica mađarske države ili su se naselili tamo po zakonu. Ovi građani će uživati sva politička i građanska prava koja uživaju građani neke druge vjerske zajednice.
2. Uvjete za zakonsko naseljavanje u zemlji definirat će vlada pomoću privremenog dekreta.
3. Brakovi među sljedbenicima kršćanske i židovske religije s obzirom na njihove zakonske posljedice bit će proglašeni valjanim. Takvi brakovi će biti potpisani ispred civilnih vlasti.
4. U isto vrijeme ministar unutarnjih poslova bit će zamijenjen sljedećim:
  - a) građani židovske religije pozvat će sabor sastavljen od svećenstva i predstavnika naroda u jednu ruku da bi unijeli promjene u svom budućem crkvenom aparatu u skladu s očekivanjima svog vremena;
  - b) provođenje ovog zakona uključit će obavezu provođenja kroz židovske vjere u praksu manualnih vještina i poljoprivrede, a kroz povoljne regulative.⁷⁸

Ovaj zakon je donesen kad i zakon o nacionalnostima, dakle prekasno.

Iako je primio zahtijevanje izraelske općine, Hrvatski sabor nije, kao ugarski, donio zasebne odluke o pitanju emancipacije Židova. Budući je Ugarski sabor na zasjedanju od 1847/48. donio zaključak da se emancipacija Židova odgađa, to je prihvatio i Hrvatski sabor. U Zagrebu je 25. ožujka sazvana velika narodna skupština. Ona je izabrala Jelačića za bana, a u *Zahtijevanjima naroda* tražila je sjedinjenje hrvatskih zemalja, vladu odgovornu Saboru, nezavisnost od Ugarske, ukinuće kmetstva, jednakost svih ljudi pred zakonom; pod točkom 9. *Slobodu štampe, vjere, učenja i govorenja*, pod točkom 12. *Jednakost svih bez razlike staleža i vjere pred sudom.*⁷⁹

Ovo je potvrdio Jelačićev proglas o jednakosti vjere i crkve.⁸⁰

⁷³ Gero, 1993, 104.

⁷⁴ Gero, 1993, 104.

⁷⁵ Gero, 1993, 106.

⁷⁶ N. N. 24, (22.3.); Šidak, 1979.

⁷⁷ N. N. 44, (6.5.), 183.

⁷⁸ Gero, 1993, 106.

⁷⁹ N. N. 24, (22.3.); Neustädter, 1994, 494.; Šidak, 1979.

⁸⁰ N. N. 40, (27.4.), 148.

Sam ban Jelačić, na zasjedanju Sabora 5.6.1848, prilikom svog intituiranja u zakletvi je rekao *...Izvan toga ću zakone državne obdržavati i svim koji bi preda mnom pravdu tražili kao i u svakom poslu koi će na moju dužnost spadati negledeći na osobu bogata ili siromaha kao i na razliku vjere ili stališa zametnuvši molbe, mite (darove) nagnutje, strah mječnju, ljubav i dopadnutje, kako po Bogu i pravdi njegovoj pronadjem da činiti moram pravedan i isitiniti sud...*⁸¹ Glavnom odboru saborskom stižu razne molbe za uklanjanje Židova ili za njihovo ostajanje. Glavni odbor donijet će osnovu glavnih prava od 30 članaka koju Sabor mora potvrditi: čl. 1. Svi ljudi imaju jednaka prirodjena prava koja im nitko ne može oduzeti, ponajglavnija jesu: pravo uzderžavanja samog sebe, pravo osobne slobode, neoskrvnjenosti i pravo na promicanje svog duševnog i materijalnog blagostanja; čl. 15. Svaki čovek ima neoskrvnjeno pravo štovati Boga po svom uverenju i veroispovedanju koje si je sam odabrao; čl. 16. Nitko ne mora biti sudionik čina, svečanosti ili dužnosti bogoštovja koje neizpoveda i ne mora njegove praznike obderžavati; čl. 17. Razlika vere ne tvori u deržavljanih razliku prava i dužnostih.⁸²

Ban Jelačić je predviđao da će Hrvatski sabor morati rješavati i židovsko pitanje. Kako Hrvatski sabor zasjedanje nije završio, tako ni pitanje židovske građanske ravnopravnosti nije više došlo na dnevni red.⁸³

Godine 1848. mnogi su Židovima obećavali ravnopravnost, ali obećanje nije ispunjeno. Da bi postigli punu ravnopravnost, Židovi će morati pričekati do 1867. godine a u Hrvatskoj do 1873. godine. U međuvremenu ekonomski će ojačati tako da će postati značajni privrednici i kapitalisti unutar zemalja koje im brane emancipaciju.

Izvori

1. Saborski spisi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1848, kutija 76 i kutija 77.
2. Zaključci Hrvatskog sabora XII, 1836-1847, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zagreb, 1980.
3. »Narodne novine Dalmatinsko-Horvatsko-Slavonske«, 1848.
4. Imenik praumeteljiteljah, utemeljitalah i članovah zagrebačkog društva čovječnosti, 1868, Zagreb.
5. »Koledar zagrebačkog društva čovječnosti«, Zagreb, 1872.

Literatura

1. Barle, 1909. Janko Barle: *Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj*, »Vjesnik arhiva« XI, Zagreb, 1909, 124-131.
2. Despot, 1963-64. Miroslava Despot, *Jacques Epstein: život i rad*, »Jevrejski almanah«, 1963-64, Beograd 82-91.
3. EJ, 1971. *Encyclopaedia Judaica*, svezak 7, Jerusalem, 1971, 1433-1452.
4. Gavrilović, 1963. Slavko Gavrilović: *Srem u revoluciji 1848-49*, Beograd, 1963.

⁸¹ Saborski spisi 1848, VI – 42, Zapisnik sabora Trojedne kraljevine Dalmatinske, Hrvatski i Slavonske 5 sledećih mēseca lipnja, sērpnja 1848, čl.1.; Neustädter, 1994, 494.

⁸² N. N. 108, (1.8.1849.), 42.

⁸³ Gross, 1985, 364.

5. Gavrilović, 1989. Slavko Gavrilović: *Jevreji u Sremu u 18. veku i prvoj polovini 19. veka*, 1989, Beograd, 97-99.
6. Gero, 1993. Andras Gero: *Liberals, Anti-Semites and Jews at the Birth of Modern Hungary*, CEU, 1993, 103-121.
7. Glessinger, 1936. Lavoslav Glessinger: *Ilirski pokret i Jevreji*, Zagreb, 1936.
8. Goldstein, 1992. Ivo Goldstein: *Židovi na Gradecu od 14. st. do 1848. godine* u »Zagrebački Gradec 1242-1850«, Zagreb, 1992, 293-303.
9. Goldstein, 1970, Slavko Goldstein: *Potomstvo naroda izabranog*, »Kritika« 12, 1970, Zagreb, 287-288.
10. Gross, 1985. Mirjana Gross: *Počeci moderne Hrvatske*, Centar za povijesne znanosti sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1985, 360-369.
11. Gross, 1987. Mirjana Gross: *Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. st.* »Gordogan« br. 23-24, Zagreb, 1987, 25-28.
12. Gross, 1988. Mirjana Gross: *Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. st.*, u »200. godina Židova u Zagrebu«, Jevrejska općina, Zagreb, 1988.
13. Gross/Szabo, 1992, Mirjana Gross/Agneza Szabo: *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992.
14. Imenik, 1868. Imenik praumeljiteljah, utemeljiteljah i članovah zagrebačkog društva čovječnosti, Zagreb, 1868.
15. Katalog, 1988. *Židovi na tlu Jugoslavije, Katalog izložbe*, Zagreb, 1988.
16. Kečkemet, 1971. Duško Kečkemet: *Židovi u povijesti Splita*, Split, 1971.
17. Koledar, 1872. »Koledar zagrebačkog društva čovječnosti«, Zagreb, 1872.
18. McCagg, 1986. William O McCagg JR: *Jewish Nobles and Geniuses in modern Hungary*, 1986.
19. McCagg, 1989, William O McCagg JR: *A History of Habsburg Jews, 1670-1918*, 1989.
20. Neustädter, 1994. Josip Neustädter: *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od 1848. godine*, ŠK, Zagreb, 1994.
21. N. N. 1848, »Narodne novine Dalmatinsko-Hotvatsko-Slavonske 1848«, Zagreb.
22. Potrebica, 1991. Filip Potrebica: *Želje i zahtjevanja naroda Požeške županije 1848. godine*, »Glasnik arhiva Slavonije i Baranje« 1, Osijek, 1991, 207-227.
23. Rendić, 1970. Smiljana Rendić: *O imenu Židova*, »Kritika« 12, Zagreb, 1970, 406-410.
24. Rybar, 1991. Cytibor Rybar: *Jewish Prague*, Prag, 1991, 70-74.
25. Sabor HSD 1848, Saborski spisi Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1848, kutija 76, kutija 77.
26. Schwarz, 1901. Gavro Schwarz: *Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. st.*, »Vjesnik arhiva« III, Zagreb, 1901, 185-194.
27. Schwarz, 1902. Gavro Schwarz: *Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u 18. st. (II. dio)*, »Vjesnik arhiva« IV, Zagreb, 1902, 189-192.
28. Schwarz, 1903. Gavro Schwarz: *Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj*, »Vjesnik arhiva« V, Zagreb, 1903, 89-104.
29. Schwarz, 1914. Gavro Schwarz: *Iz starina zagrebačke izraelske općine*, »Vjesnik arhiva« XVI, Zagreb, 1914, 102-116.
30. Schwarz, 1939. Gavro Schwarz: *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50. godina 19. st.* Zagreb, 1939.
31. Stulli, 1989. Bernard Stulli: *Židovi u Dubrovniku*, Zagreb, 1989.
32. Šidak, 1979. Jaroslav Šidak: *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848*, Zagreb, 1979.

33. Švarz, 1901. Krešimir Švarz: *Prilozi k povijesti koprivničkih Židova*, »Podravski zbornik« 17, Koprivnica, 1991, 167-182.
34. Švob, 1994. Melita Švob: *Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb*, »Časopis za istraživanje migracija i narodnosti – Migracijske teme« 10 (I), Zagreb, 1994, 55-84.
35. Taylor, 1990. A. J. P. Taylor: *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Zagreb, 1990.
36. ZHS, 1980. *Zaključci Hrvatskog sabora XII. 1836-1847*, Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zagreb, 1980.

Summary

Jews in Croatian lands 1848/1849

During the revolutionary years 1848-1849 full emancipation was been promised to the Jews. Nevertheless, it was fulfilled many years later. In Croatian lands there were various tendencies – some liberal circles promoted Jewish emancipation, others participated in antisemitic outbursts. Liberals were concentrated around the periodical *Narodne novine*. Incidents were motivated by the ambition to suppress Jewish commercial competition and to keep old guild privileges.

Tehnički urednik
Krešo Turčinović

Naslovna stranica
Iva Makvić

Lektura i korektura
Ljiljana Cikota

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marina Denona-Krsnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949. 75

RADOVI 30

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. – Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
– 372 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X